

نقش بهبود فضای کسب و کار در کشور در ساماندهی شهر تهران

چکیده

فضای کسب و کار به آن دسته از عوامل موثر بر عملکرد بنگاه‌های اقتصادی گفته می‌شود که مدیران بنگاه‌ها نمی‌توانند آنها را تغییر داده یا بهبود بخشند. فضای کسب و کار از جمله شاخص‌های تعیین‌کننده وضعیت اقتصادی هر کشور است که با استناد به آن می‌توان به بررسی و تجزیه و تحلیل شرایط اقتصادی هر کشور پرداخت. محیط فضای کسب و کار در کشورها هرچه شفاف‌تر و رقابتی‌تر باشد، منجر به افزایش سلامت اقتصادی کشورها، ورود سرمایه‌های داخلی و خارجی به بخش تولید و رونق فعالیت‌های مولد و کاهش انواع فعالیت‌های کاذب و واسطه‌گری‌ها می‌شود. بخش زیادی از وضعیت رکودی حاکم بر فضای کسب و کار کشور که سالهاست ادامه دارد، نتیجه عدم اعتماد سرمایه‌گذاران برای ورود به بخش تولید به دلیل پایین بودن وضعیت شاخص‌های فضای کسب و کار در کشور است. این امر نه تنها موجب سوق پیدا کردن سرمایه‌ها به بخش‌های غیرتولیدی می‌شود، بلکه اشتغال در همه مناطق کشور را نیز بشدت تحت تأثیر قرار می‌دهد و سیل بیکاران نیز به فعالیت‌های غیرمولد روی می‌آورند که تمرکز فعالیت‌های غیرمولد هم در شهرهای بزرگ بویژه تهران است. ظرفیت جذب مهاجران در تهران از طریق ورود سرمایه‌هایی که بجای تولید در جای جای کشور به دلیل عملکرد و سود بیشتر سر از تهران در می‌آورند، ناشی می‌شود. این وضعیت به‌طور مستقیم و غیرمستقیم تهران را تحت تأثیر قرار داده و بیشتر تلاش‌هایی که برای ساماندهی این شهر انجام می‌شود را خنثی می‌کند.

مقاله حاضر با روش توصیفی - تحلیلی به دنبال بررسی و تحلیل نقش بهبود شاخص‌های فضای کسب و کار کشور در رونق فعالیت‌های تولیدی در همه مناطق کشور و پایین آمدن میزان فعالیت‌های واسطه‌ای و غیرتولیدی که عمدتاً در شهرهای بزرگ و بویژه تهران سودآوری دارند و موجب جذب مهاجران بیشتر به تهران می‌شود، در ساماندهی شهر تهران می‌باشد. به نظر می‌رسد توجه به این امر نه تنها به بهبود وضعیت اقتصادی و اشتغال و کاهش بسیاری از مسایل سوء در کشور می‌شود، بلکه می‌تواند در ساماندهی شهر تهران و کاهش فشار به این شهر نیز مؤثر واقع شود.

واژگان کلیدی: فضای کسب و کار، امنیت اقتصادی، ساماندهی، تهران.

تولید نیروی محرکه هر اقتصادی است و بدون آن چرخ اقتصاد دیر یا زود لنگ خواهد ماند، زیرا تکیه بر هر منبع دیگری غیر از تولید همیشگی نخواهد بود و سرانجام روزی آن منبع به انتها خواهد رسید. بنابراین مهم‌ترین اصل در اقتصاد توجه به تولید داخل است که خود نیازمند تأمل، تعقل و تدبیر و داشتن فرهنگ تولید است. کسب و کار و سرمایه‌گذاری در هر کشور مستلزم فراهم بودن محیط نهادی مناسب و امنیت‌بخش در آن است. صاحبان سرمایه، سرمایه‌های خود را در جایی به کار خواهند انداخت که علائم و نشانه‌های امنیت اقتصادی به‌خوبی در آن قابل مشاهده باشد. سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان هر کشور باید به‌طور مستمر وضعیت امنیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری در آن کشور را اندازه‌گیری و کنترل نمایند و براساس نتایج حاصل از این اندازه‌گیری‌ها، تمهیدات لازم را برای جذب سرمایه‌های خارجی و جلوگیری از فرار سرمایه‌های داخلی به عمل آورند. حذف و یا اصلاح برخی قوانین دست و پاگیر که سم مهلک و ضربه آخر به بدنه تولید است، تسریع و تسهیل نحوه تزریق اعتبارات و تسهیلات به بخش‌های تولیدی، کاهش بروکراسی‌های اداری و اصلاح نظام مدیریتی ناکارآمد که در بسیاری مواقع بیش از تحریم‌های خارجی برای تولید داخلی خطرناک است، از جمله اقداماتی است که باید در این راستا صورت گیرد.

تأثیر فضای کسب و کار مساعد، بر افزایش جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، ایجاد اشتغال و رشد تولید ناخالص داخلی مشهود است. اصلاح فضای کسب و کار و بهبود شاخص‌های مزبور در عرصه جهانی نه تنها گامی مثبت و اساسی در جهت تقویت جنبه مشارکت بخش خصوصی در عرصه اقتصاد و ارتقاء سطح اشتغال و تولید در کشور محسوب می‌شود، بلکه به طور قطع از منظر سرمایه‌گذاران خارجی از جمله مهم‌ترین نماگرها برای ورود به کشور میزبان و شرط لازم برای ارتقا و تسهیل جریان ورود فناوری به کشور می‌باشد. آسان‌سازی فضای کسب و کار از جمله الزامات و پیش‌زمینه‌های رشد اقتصادی است. در هر کشوری که مقررات کسب و کار بنگاه‌ها، پرهزینه و دردسرسزا است، بنگاه‌ها تمایل بیشتری به فعالیت در بخش غیررسمی دارند. با توجه به آن که امکان سرمایه‌گذاری‌های بزرگ و گسترش فعالیت‌های بنگاه‌ها در بخش غیررسمی میسر نیست، مقیاس این بنگاه‌ها معمولاً کوچک باقی می‌ماند و آنها به شرایط تولید انبوه و بازدهی نسبت به مقیاس نخواهند رسید و در نتیجه رشد اقتصادی اندکی را به وجود می‌آورند و مشاغل کمتری تولید می‌کنند. با آسان‌سازی انجام کسب و کار، مشاغل بیشتری ایجاد می‌شود و نرخ رشد اقتصادی نیز افزایش می‌یابد. کشورهایی که بهترین شرایط را در آسان‌سازی انجام کسب و کار دارند، با بیکاری بسیار محدودی مواجه هستند. کشورهایی که به اصلاح فضای کسب و کار و بهبود شرایط تجاری، اعتباری، قضایی، قراردادی و مانند این‌ها پرداخته‌اند نیز به رشد اقتصادی بالاتری در قیاس با قبل دست می‌یابند.

بهبود فضای کسب و کار در کل کشور زمینه‌ساز عدالت جغرافیایی و فضایی در کشور بوده و تقریباً شرایط فعالیت بنگاه‌های اقتصادی و تولید اشتغال را از جنبه‌های زیادی برابر می‌کند. در صورت عدم تلاش کافی در بهبود فضای کسب و کار کشور، سرمایه‌ها عمدتاً به سمت نقاطی که به دلایل گوناگون بازده سرمایه در آنها بیشتر است سوق پیدا می‌کنند و بخش‌های عظیمی از کشور از این سرمایه‌های توسعه بخش محروم می‌مانند و به ناچار نیروی کار نیز به دنبال سرمایه به نقاط معدودی تغییر مکان می‌دهد که این امر موجب انباشت نیروی کار در برخی نقاط و تخلیه از نقاط دیگر می‌باشد. تداوم این امر به مهاجرت دائم نیروی کار خواهد انجامید. این امر نیز به نوبه خود مشکلات دیگری در نقاط مهاجرپذیر را دامن خواهد زد. پژوهش حاضر به بررسی نقش بهبود فضای کسب و کار و رونق اقتصادی در کل کشور در شکل‌گیری فعالیت‌های اقتصادی و اشتغال در همه بخش‌های سرزمین و کاهش فشار ناشی از مهاجرت به برخی نقاط کشور با تأکید بر شهر تهران می‌پردازد، که چگونه این امر می‌تواند به ساماندهی شهر تهران کمک کند.

روش تحقیق

روش تحقیق پژوهش حاضر از نوع توصیفی - تحلیلی بوده و گردآوری اطلاعات نیز به شیوه کتابخانه‌ای و اسنادی صورت گرفته است. تحلیل اطلاعات و یافته‌های پژوهش نیز به صورت کیفی انجام شده است.

مبانی نظری

ساماندهی شهر و مؤلفه‌های آن

قرائت واژه ساماندهی در زمینه مداخلات شهری دارای تفاسیر متفاوت و گاه متناقض است. از این رو کاربرد این واژه در عناوین طرح‌های شهری با برداشت‌های متفاوتی، در حوزه نظری و اجرایی همراه شده است. ساماندهی در عرصه قوانین و مقررات داخلی به صورت یک عنوان مطرح شده است و منظور از آن، بهبود وضع موجود در جهت ارتقای شرایط مناسب زندگی در محدوده‌های شهری و روستایی است (عرفانی و دیزانی، ۱۳۸۹). تا پیش از انقلاب صنعتی "سامان‌یابی" شهرها به فراخور نقش و موقعیت اقتصادی، سیاسی و محیطی شهر تحت تاثیر نظام‌ها و روابط میان آنها تقریباً به صورت خودبه خود صورت می‌گرفت. افزایش جمعیت شهر و نیازهای شهروندان محدود بود و فرآیندهای "خود تنظیمی و خود تصحیحی" سیستم شهر، پایداری سیستم را موجب می‌شدند. پس از انقلاب صنعتی، روابط و نظام‌ها به شدت دستخوش تغییر و تحول گردیدند. افزایش جمعیت شهر ناشی از مهاجرت روستاییان و کاهش مرگ و میر طبیعی، شتاب گرفت. گسترش صنایع و آلودگی‌های زیست محیطی ناشی از آنها روند سازگاری مستمر شهر با شرایط طبیعی را مخدوش ساخت. به تدریج تفوق نسبی طبیعت بر شهر به دلیل توسعه تکنولوژی و کاربرد "معماری بولدوزر" به نفع شهر تغییر یافت. شهرها توسعه لجام گسیخته‌ای یافتند و پس از تخریب دیوار پیرامون خود، همه مظاهر و سرمایه‌های طبیعی اطراف را ویران ساختند. با این وجود، هر چند که امروزه سازوکار "سامان‌دهی" به شهرها، اجتناب‌ناپذیر شده است ولی هنوز این روند به دلیل برخی تنگناها به معنای کامل جایگزین سازوکار "سامان‌یابی" (سازوکار انفعالی سیستم شهر) نشده است و احتمالاً هیچگاه این جایگزینی به صورت مطلق مقدور نمی‌گردد. این حقیقت به نوع و ماهیت مسائل شهری باز می‌گردد که خصلت "پوزتیویستی" ندارند و بعضاً تغییرات را غیرقابل پیش‌بینی می‌سازند. امروزه ساماندهی شهری در مقابله با روند نابه‌هنجار توسعه شهری، ضروری و اجتناب‌ناپذیر تلقی می‌شود. این ضرورت در مقابله با فشار نظام‌های اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و غیره، به توان کافی نیاز دارد. نظام شهرسازی کشور در فرآیند ساماندهی شهرها به شدت تحت تاثیر و فشار (خارج از کنترل) نظام‌های اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی و محیطی قرار دارد و در نتیجه پیچیدگی مسائل شهری همچنان رو به افزایش است. ولی در صورتی که روابط عناصر داخلی نظام شهرسازی کامل شود و انسجام لازم را بیابد، در پیشبرد امور و حل مسائل شهری موفق‌تر خواهد بود، در واقع توان بیشتری برای سازگاری و مقابله با تغییرات و شرایط غیرقابل پیش‌بینی ناشی از سایر نظام‌ها خواهد یافت (صالحی، ۱۳۷۹)

جدول ۱- مؤلفه‌های مؤثر در ساماندهی پایتخت

مؤلفه‌های مؤثر در ساماندهی پایتخت	
۱- عدم تمرکز قدرت اقتصادی	۱۰- هدایت پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های تولیدی به سایر نقاط کشور
۲- عدم تمرکز ثروت	۱۱- توجه به اصلاح و بازبینی قوانین و مقررات
۳- عدم تمرکز امور تجاری	۱۲- تهیه ضوابط و مقررات تسهیل کننده برای سرمایه گذاری در مناطق محروم کشور
۴- عدم تمرکز بخش خصوصی	۱۳- اعطای مشوق‌های اقتصادی به سرمایه گذاران
۵- خروج کارگاه‌ها و صنایع کوچک	۱۴- بهبود و فراهم آوردن شرایط اقتصادی مطلوب در روستاها و شهرهای کوچک با هدف جلوگیری از مهاجرت
۶- مشارکت دادن مردم در امور اقتصادی در سایر نقاط کشور	۱۵- بهبود شرایط تولید و سرمایه گذاری در سایر نقاط کشور با هدف اشتغال‌زایی
۷- انتقال دفاتر و دستگاه‌های اجرایی مربوط به فعالیت اقتصادی از تهران به سایر نقاط کشور	۱۶- بهبود روند اعطای تسهیلات بانکی و غیربانکی به فعالان اقتصادی
۸- مشارکت بخش خصوصی در عرصه فعالیت های اقتصادی	۱۷- استفاده از پتانسیل‌های داخلی شهرها در زمینه‌های اقتصادی
۹- اعطای امتیاز به فعالین عرصه اقتصادی در اجرای طرح‌ها و پروژه‌های استانی	۱۸- توجه به گسترش فعالیت‌های توسعه ملی و استانی

فضای کسب و کار و شاخص‌های آن

از جمله مهم‌ترین نظریه‌های جدیدی که انقلاب بزرگی در اقتصاد کشورهای توسعه‌نیافته به پا کرد نظریه هرناندو دسوتو اقتصاددان پرویی بود که در سال ۱۹۸۶ و ۲۰۰۰ در قالب دو کتاب "راه دیگر" و "راز سرمایه" بهبود فضای کسب و کار را برای راه اندازی فعالیت‌ها حتی با تکیه بر سرمایه‌های کوچک مورد توجه جدی قرار داد. دسوتو در کتاب راز سرمایه به تشریح وضع فقرا و ارائه راه حل برای بیرون آمدن از فقر می‌پردازد. او معتقد است در کشورهای توسعه نیافته پس انداز داخلی به وفور یافت می‌شود و بخش عمده این پس انداز در دست فقراست اما این کشورها نمی‌توانند از پس انداز خود استفاده کنند. فقرا خود راهکار بیرون آمدن از فقر را اشتغال می‌دانند. آنها دارایی دارند اما فرایندهایی ندارند که مالکیت آنها را نشان داده و سرمایه ایجاد کند بنابراین دسوتو تقویت نظام حقوق مالکیت خصوصی را از اولین گام‌ها برای بهبود فضای کسب و کار و به دنبال آن اشتغال و خلق ثروت مورد توجه قرار می‌دهد. "از نظر دسوتو مقررات کمتر و ساده‌تر از جانب دولت و اتکای بیشتر بر حکومت قانون می‌تواند شرایط زندگی را برای فقرا آسان کند. اگر فقرا امکان دسترسی به نظام کارآمد رسمی مالکیت داشته باشند، می‌توانند ظرفیت بالقوه سرمایه را کد خود را در جهت تقویت استعداد کارآفرینی خود به کار گیرند. موانع سخت در کشورهای در حال توسعه بخش خصوصی را به اقتصاد زیرزمینی، اقتصاد غیررسمی و غیرمولد سوق می‌دهد. سرمایه‌ها در باتلاق نظام اداری غرق می‌شوند یا به کشورهای پیشرفته فرار می‌کنند" (میدری و قودجانی، ۱۳۸۷). دسوتو در تدوین نظری و طرح دیدگاه یاد شده سهم بسزایی دارد. او نشان داد که مجموعه شرایط اداری و حقوقی کشورهای در حال توسعه، امکان انباشت سرمایه و بکارگیری آن در فعالیت‌های مولد را بسیار محدود ساخته است. فضای نامناسب سرمایه‌گذاری و کسب و کار در این کشورها از یک سو بخش عمده‌ای از کارگزاران اقتصادی را به سوی بخش غیررسمی سوق داده و از سوی دیگر امکان رشد فعالان بخش رسمی را بسیار محدود ساخته است. در این میان بنگاه‌های کوچک و فقرا بیش از سایرین متضرر شده‌اند. نکته بدیع دسوتو در معرفی اهمیت وجود نظام اداری و حقوقی مناسب نبوده است، بلکه سهم او در دنیای نظریه پردازی طرح این فرضیه بوده است که آزادسازی

قیمت‌ها و خصوصی‌سازی (که نظام بازار آزاد سرمایه‌داری از آن دفاع می‌کند) در فقدان شرایط اداری و به طور کلی محیط مناسب کسب و کار، ممکن است به فروپاشی نظام اقتصادی و اجتماعی بیانجامد، پدیده‌ای که کشورهای اروپای شرقی و روسیه در دهه گذشته و آمریکای لاتین در دوره‌های مختلف با آن مواجه شدند (دستو، ۱۳۸۴).

هرچند واژه فضای کسب و کار در دهه‌های اخیر به عنوان یکی از کلید واژه‌های مهم در مباحث اقتصاد کلان مطرح شده است، با تأملی در مباحث انجام شده پیرامون توسعه اقتصادی و پیش‌نیازهای یک اقتصاد شکوفا و رو به رشد خواهیم دید که این مفهوم همواره مورد توجه صاحب‌نظران و اندیشمندان بوده است. در سال‌های اخیر این مفهوم با دقت و ظرافت بیشتری مورد توجه اقتصاددانان قرار گرفته است و صاحب‌نظران کوشیده‌اند این مفهوم را با دقت و حساسیت بیشتری مورد توجه قرار دهند. منظور از فضای کسب و کار عوامل موثر بر عملکرد واحدهای اقتصادی مانند کیفیت دستگاه‌های حاکمیت، ثبات قوانین و مقررات، کیفیت زیرساخت‌ها و... است که تغییر دادن آنها فراتر از اختیارات و قدرت مدیران بنگاه‌های اقتصادی است (میدری و قودجانی، ۱۳۸۷). به عبارت دیگر، فضای کسب و کار متغیرهای موثر بر کسب و کار بنگاه‌های اقتصادی است که خارج از تسلط و قدرت آن بنگاه‌ها است اما بر نتیجه تلاش آنها بسیار موثر است. یک بنگاه برای کسب و حفظ مزیت رقابتی همواره می‌بایست نسبت به تغییرات فضای کسب و کار هوشیار بوده و آن را رصد نماید تا بتواند استراتژی‌های خود را به درستی تغییر داده و در صورت لزوم برنامه‌ریزی جدید انجام دهد. در این راستا روش‌هایی برای بررسی فضای کسب و کار توسط بنگاه وجود دارد (سالاری، ۱۳۹۰).

جدول ۲- شاخص‌های فضای کسب و کار

مولفه‌های فضای کسب و کار *	شاخص‌های سنجش *	فرایند *	نهاد ذیربط *
۱- شروع کسب و کار	شامل تعداد مراحل، زمان مورد نیاز، هزینه (درصد ثبت شرکت از درآمد سرانه) و سرمایه (درصد از درآمد سرانه) مورد نیاز	ثبت شرکت	قوه قضاییه (اداره ثبت شرکت‌ها، سازمان ثبت اسناد و املاک کشور) و سازمان بورس و اوراق بهادار
۲- سهولت اخذ مجوز	شامل تعداد مراحل، زمان مورد نیاز و هزینه (درصد از درآمد سرانه) کسب مجوز	فرایند لازم‌الرعايه از اخذ مجوز تا تاسیس و راه‌اندازی یک کارگاه	وزارت صنایع، وزارت بهداشت، شهرداری‌ها و اصناف و اتحادیه‌ها و...
۳- اشتغال نیروی کار	شامل شاخص سختی استخدام (۱-۱۰۰)، عدم انعطاف ساعات کاری (۱-۱۰۰)، شاخص سختی اخراج (۱-۱۰۰)، عدم انعطاف اشتغال (۱-۱۰۰)، هزینه استخدام (درصد از حقوق) و هزینه اخراج (درصد از حقوق)	آگهی‌های دعوت به کار	سازمان تامین اجتماعی و وزارت کار
۴- ثبت مالکیت	شامل تعداد مراحل، زمان مورد نیاز، هزینه (درصد از درآمد سرانه) ثبت اموال	فرایند لازم جهت ثبت دارایی در دفتر اسناد رسمی	سازمان ثبت اسناد و املاک کشور
۵- اخذ اعتبارات	شامل شاخص توانمندی قانون (۰-۱۰)، پوشش اطلاعات اعتباری (۰-۶)، پوشش اعتبارسنجی در بخش دولتی (درصد) و پوشش اطلاعات اعتبار سنجی در بخش خصوصی (درصد)	فرایند لازم برای تامین مالی	بانک‌ها

ادامه جدول ۲- شاخص‌های فضای کسب و کار

مولفه‌های فضای کسب و کار *	شاخص‌های سنجش *	فرایند **	نهاد ذیربط **
۶- حمایت از سرمایه گذاران	شامل سطح افشاگری، اندازه مسئولیت مدیران (۱۰-۱)، پوشش آسان اطلاعات مورد نیاز سهامداران (۱۰-۱) و توانایی حمایت از سرمایه گذاران (۱۰-۱)	فرایندی که فراهم آورندگان نیازهای مالی و فنی طرح، از حفظ حقوق خود اطمینان حاصل نمایند	نهاد ناظر سرمایه (سازمان بورس و اوراق بهادار با مشارکت نهادهای جزایی و کیفری قوه قضائیه)
۷- تجارت فرامرزی	شمال تعداد اسناد مورد نیاز برای صادرات، زمان مورد نیاز برای صادرات (روز)، هزینه صادرات (دلار)، تعداد اسناد مورد نیاز برای واردات، زمان مورد نیاز برای واردات (روز) و هزینه واردات (دلار)	مقررات و تسهیلاتی که در صورت نیاز به واردات یا صادرات محصول تولیدی به آن اتکا می‌شود	وزارت بازرگانی به ویژه گمرک
۸- سهولت اجرای قراردادهای	شامل تعداد مراحل، زمان مورد نیاز و هزینه (درصد از بدهی)	شناسایی بنگاه به عنوان یک شخصیت حقوقی و دارای شناسه فعالیت در بازارها که مقررات موجود در اقتصاد بر آنها نیز مصداق یابد	قوه قضائیه، قوه مقننه (اصلاحات پویا در قوانین و مقررات موجود در کشور از جمله قوانین تجارت کار و مالیات که مرتبط با سیستم اقتصادی کشور هستند)
۹- سهولت پرداخت مالیات	شامل تعداد مراحل، زمان مورد نیاز، مالیات بر سود (درصد)، مالیات بر حقوق و دستمزد (درصد) مالیات بر حقوق و دستمزد (درصد) و نرخ کل مالیات (درصد)	فرایندی که پرداخت عوارض و حقوق دولتی بر آن اساس صورت می‌گیرد	سازمان مالیاتی
خاتمه کسب و کار	شامل زمان (سال)، هزینه (درصد از دارایی) و نرخ وصول (سنت)	ضوابطی که در صورت ورشکستگی یا قبضه شرکت توسط شرکت دیگر و یا تغییر موضوع فعالیت بنگاه یا شرکت باید رعایت شود	اداره ثبت شرکت‌ها (سازمان ثبت اسناد) و سازمان امور مالیاتی

منبع: (* بانک جهانی، ** صالح آبادی، ۱۳۸۸)

نقش بهبود فضای کسب و کار در رونق اقتصادی و تولید

بهبود فضای کسب و کار به معنای بهبود و رونق فضای تولیدی و در نتیجه سنگ بنا و محرک رشد اقتصادی است. به گونه‌ای که اصلاح و بهبود فضای کسب و کار زمینه مشارکت بخش خصوصی در عرصه اقتصاد، ارتقاء سطح اشتغال و تولید را فراهم می‌سازد. در دهه ۱۹۸۰ بسیاری از اقتصاددانان به ضرورت کاهش تصدی‌گری دولت در فعالیتهای اقتصادی برای حضور فعال بخش خصوصی و به‌رغم خود خصوصی‌سازی روی آوردند و از اواخر دهه ۱۹۹۰ بهبود فضای کسب و کار موضوع اصلی سیاست‌گذاران اقتصادی بوده است (اشرفی یکتا و فهیمی‌فر، ۱۳۹۰) بنابراین تحقق اهداف مهم توسعه همچون رشد اقتصادی و اشتغال، ریشه در تغییر فضای کسب و کار، کاهش هزینه‌ها و گسترش فعالیتهای اقتصادی دارد (قریب، ۱۳۸۹). محیط فضای

کسب و کار در کشورها هرچه شفافتر و رقابتی‌تری باشد منجر به افزایش سلامت اقتصادی کشورها و اتخاذ سیاست‌های مطلوب شده و روند بهبودی شاخص‌های اقتصادی را در پی خواهد داشت. در این راستا بررسی وضعیت شاخص‌های کسب و کار چه از نظر خرد و چه از نظر کلان و تبیین چالش‌های موجود می‌تواند در ایجاد و توسعه فضای کسب و کار در کشور مثر ثمر باشد (ولی بیگی و پناهی، ۱۳۸۹). به این مفهوم که در کشورهایی که محیط سرمایه‌گذاری و کسب و کار مناسبی دارند فقر، بیکاری، تورم، فساد اقتصادی، اقتصاد غیر رسمی و جزء اینها کمتر است و مردم از سطوح استاندارد زندگی بالاتری برخوردارند (دیانکوک و مکلیش، ۱۳۸۶: ۱۵). از سوی دیگر بهبود فضای کسب و کار با افزایش کارآفرینی، افزایش سرمایه‌گذاری، کاهش بخش غیررسمی، کاهش هزینه تولید و قیمت کالای داخلی، تقویت حقوق مالکیت، کاهش فساد مالی و کاهش قاچاق کالا سبب افزایش رشد اقتصادی می‌شود (شهنازی و دهقان شبانی، ۱۳۹۰).

شکل‌گیری اقتصاد واسطه‌گری و غیر مولد در شرایط عدم رونق اقتصادی

شرایط نامناسب حاکم بر فضای کسب و کار اقتصاد، زمینه فساد اقتصادی، توسعه بخش غیررسمی و اقتصاد پنهان و همچنین کوچک و محدود شدن فعالیت بنگاه‌های اقتصادی در بخش رسمی که گسترش و ادامه این روند اقتصاد کشور را با معضلاتی جدی مواجه می‌سازد و به نقش دولت در جامعه آسیب می‌زند، قدرت و برنامه‌ریزی و پیش‌بینی را از جامعه می‌گیرد و با بسط محدودیت بر بخش‌های مختلف، رشد اقتصادی کشور را محدود می‌کند. این پدیده را می‌توان علت و معلول شرایط نامناسب حاکم بر فضای کسب و کار بنگاه‌های اقتصادی دانست زیرا در فضایی که فعالیت بنگاه‌ها در بخش رسمی، دربردارنده مراحل اداری پیچیده و دست و پاگیر باشد، انجام این مراحل هزینه‌های فراوانی را به بنگاه تحمیل می‌کند و زمانی طولانی برای پیمودن آنها تلف می‌شود. تشدید این شرایط بنگاه را از بخش رسمی خارج می‌سازد و بنگاه ترجیح می‌دهد که فعالیت خود را در بخش غیررسمی ادامه دهد. اصلاح فضای نامساعد تحمیلی به بنگاه‌های اقتصادی در قالب اصلاح شاخص‌های کسب و کار می‌تواند موجب ایجاد مزیت برای فعالیت در بخش رسمی شود و در کاهش اقتصاد پنهان و بخش غیررسمی در اقتصاد موثر باشد. یکی از راهکارهای تاثیرگذار در گسترش بخش رسمی اقتصاد و جلوگیری از فساد، آسیب‌شناسی فضای انجام کسب و کار در بخش‌های مختلف کشور است. اقتصاد پنهان به طور کلی به بخشی از فعالیت‌های اقتصادی اطلاق می‌شود که یا به دلیل فقدان اطلاعات کافی محاسبه شدنی نیست، یا اینکه به دلیل غیرقانونی بودن در حساب‌های ملی در نظر گرفته نمی‌شود. بنابراین می‌توان فعالیت‌های اقتصادی خارج از اقتصاد رسمی را در زمره اقتصاد زیرزمینی یا اقتصاد پنهان به شمار آورد. فعالیت‌های مخفیانه اقتصادی، یا به دلیل غیرقانونی بودن موضوع فعالیت است که به طور مستقیم در زمره فساد قانونی قرار می‌گیرد و یا به دلیل اجتناب تنظیمی و فرار از قوانین و مقررات اقتصادی حاکم بر بخش رسمی است که فساد اقتصادی قلمداد می‌شود. یکی از بخش‌های مهم اقتصاد پنهان و بخش زیرزمینی اقتصاد، تجارت و بازرگانی و داد و ستد کالا در بخش غیر رسمی است که به آن قاچاق کالا نیز می‌گویند. بوروکراسی بالا و مقررات دست و پاگیر گمرکی و مشکلات مرتبط با سیاست‌های تجاری از قبیل موانع تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای موجب شده است در بخشی از تجارت کشور در صادرات و واردات، از مبادی غیررسمی استفاده شود و یا کالا از مبادی رسمی ولی به صورت غیرقانونی عبور داده شود. در هر کشوری که مقررات کسب و کار بنگاه‌ها پرهزینه و دردسرسزا است، بنگاه‌ها تمایل بیشتری به فعالیت در بخش غیررسمی دارند. با توجه به آنکه امکان سرمایه‌گذاری‌های بزرگ و گسترش فعالیت‌های بنگاه‌ها در بخش غیررسمی میسر نیست، مقیاس این بنگاه‌ها معمولاً کوچک باقی می‌ماند و آنها به شرایط تولید انبوه و بازدهی نسبت به مقیاس نخواهند رسید و در نتیجه رشد اقتصادی اندکی را به وجود می‌آورند و مشاغل کمتری تولید می‌کنند. اصلاح فضای کسب و کار و اعمال محدودیت برای اقتصاد پنهان به طور مستقیم با کاهش ریشه‌ای و پایدار مفاصد اقتصادی رابطه دارد، زیرا کلیه فعالیت‌های غیرقانونی و مجرمانه به دلیل تمایل به مخفی ماندن از نظارت ضابطان قضایی؛ در بخش اقتصادی پنهان فعالیت می‌کنند.

بسیاری دیگر از فعالان اقتصادی نیز به دلایل مختلف مانند فرار مالیاتی، استفاده غیرمجاز از نیروی کار، عدم دریافت مجوزهای قانونی و نظایر اینها به فعالیت در بخش غیر رسمی می‌پردازند. بنابراین انجام هرگونه اصلاحاتی در فضای کسب و کار که برای فعالیت در بخش رسمی مطلوبیت ایجاد کند و باعث محدودیت فعالیت در اقتصاد پنهان شود، به کاهش مفاسد اقتصادی می‌انجامد (تاری، غلامی باغی، ۱۳۸۸).

یافته‌های تحقیق

وضعیت فضای کسب و کار در ایران

اقتصاد ایران نیز، به عنوان یکی از اقتصادهای در حال توسعه، از مشکلات اقتصادی عدیده‌ای رنج می‌برد و با چالش‌های گوناگون مواجه است. نرخ تورم و بیکاری دو رقمی، درآمد سرانه پایین، پس‌انداز واقعی منفی، کسری بودجه ساختاری و صادرات اندک کالاها و خدمات، از جمله برخی از مشکلات اقتصادی کشور هستند. از سوی دیگر، اقتصاد ایران با چالش‌های گوناگونی مواجه است که برخی از آنها عبارتند از ورود به سازمان تجارت جهانی، تحریم‌های اقتصادی، کاهش درآمد نفتی، رشد اقتصاد غیررسمی، سطح پایین سرمایه‌گذاری خارجی، افزایش روزافزون جمعیت آماده به کار، تشدید رقابت از جانب کشورهای منطقه، بیکاری گسترده جمعیت تحصیل کرده و مانند آنها. اکثر صاحب‌نظران اقتصادی کشور، ریشه مشکلات مزبور را در اقتصاد دولتی و سیطره بیش از حد دولت بر فعالیت‌های اقتصادی و راه حل تعدیل آن را نیز در گذار از اقتصاد دولتی به اقتصاد بازار می‌دانند (غنی‌نژاد، ۱۳۸۷ و نیلی، ۱۳۸۶). در این میان، با ارائه توصیه‌های سیاستی به دولت مبنی بر واگذاری شرکت‌های دولتی به بخش خصوصی، کوشش می‌شود از دامنه مداخله دولت در اقتصاد کاسته شده و بخش خصوصی در کشور تقویت گردد. در عین حال، بسیاری از صاحب‌نظران اقتصادی، از جمله استیگلیتز، بر این باورند که صرف راهبرد خصوصی سازی برای گذار از اقتصاد دولتی به اقتصاد بازار و تقویت بخش خصوصی کافی نیست. در واقع، لازم است در ابتدا موانع توسعه بخش خصوصی بر طرف و رقابت در فضای اقتصاد در هر دو بخش‌های خصوصی و عمومی تقویت شود (استیگلیتز، ۱۳۸۳). تنها در این صورت است که می‌توان به دستاوردهای این گذار امیدوار شد. به عبارت دیگر، برای موفقیت‌آمیز بودن گذار از اقتصاد دولتی به اقتصاد بازار لازم است محیط کسب و کار بهبود یابد. بنابراین، در اقتصاد ایران نیز راهبرد بهبود محیط کسب و کار برای گذار از اقتصاد دولتی به اقتصاد بازار اهمیت اساسی دارد. در سایه این راهبرد است که می‌توان به رشد بخش خصوصی واقعی در کشور و رقابتی‌تر شدن محیط کسب و کار و شفاف شدن آن امید بست (خضری، ۱۳۸۹).

جدول ۳- رتبه فضای کسب و کار کشور، رشد اقتصادی، بیکاری و جمعیت تهران و نرخ رشد آن

سال	رتبه جهانی فضای کسب و کار*	رشد اقتصادی کشور**	نرخ بیکاری کشور**	جمعیت شهر تهران***	نرخ رشد***
۲۰۰۵	۱۰۸	۶,۳	۱۱,۵	۷۶۸۶۰۰۰	۱,۴۵
۲۰۰۶	۱۱۹	۶,۱	۱۱,۳	۷۷۹۷۵۰۰	۱,۴۵
۲۰۰۷	۱۳۱	۷,۷	۱۰,۵	۷۹۰۹۸۰۰	۱,۴۴
۲۰۰۸	۱۳۵	۰,۶	۱۰,۴	۸۰۱۹۷۰۰	۱,۳۹
۲۰۰۹	۱۴۲	۱,۳	۱۱,۹	۸۳۲۶۰۰۰	۳,۸۲
۲۰۱۰	۱۳۱	۶,۵	۱۳,۵	۸۷۹۱۰۰۰	۵,۵۸
۲۰۱۱	۱۲۹	۴,۳	۱۲,۳	۹۰۴۹۰۰۰	۲,۹۳
۲۰۱۲	۱۴۴	-۶,۸	۱۲,۲	۹۳۱۴۰۰۰	۲,۹۳
۲۰۱۳	۱۳۲	-۱,۹	۱۱,۷	۹۵۸۶۰۰۰	۲,۹۳
۲۰۱۴	۱۳۰	۳	۱۰,۶	۹۸۸۶۰۰۰	۲,۹۳
۲۰۱۵	۱۱۹	۱	۱۰,۴	۱۰۱۷۵۰۰۰	۲,۹۳

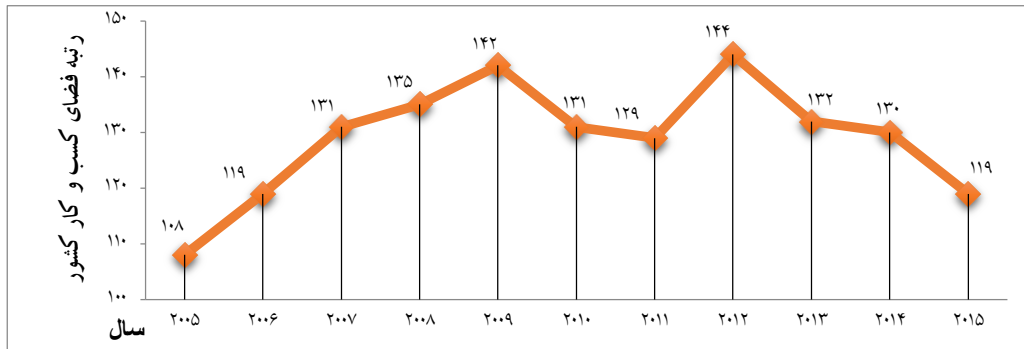
منبع: * <http://www.doingbusiness.org>، ** بانک مرکزی به نقل از خبرگزاری تسنیم، ۲۸ تیر ۱۳۹۴،

شناسه خبر ۸۰۰۵۳۵، *** مرکز آمار ایران و محاسبات نگارندگان برای سالهای بعد از ۱۳۹۰

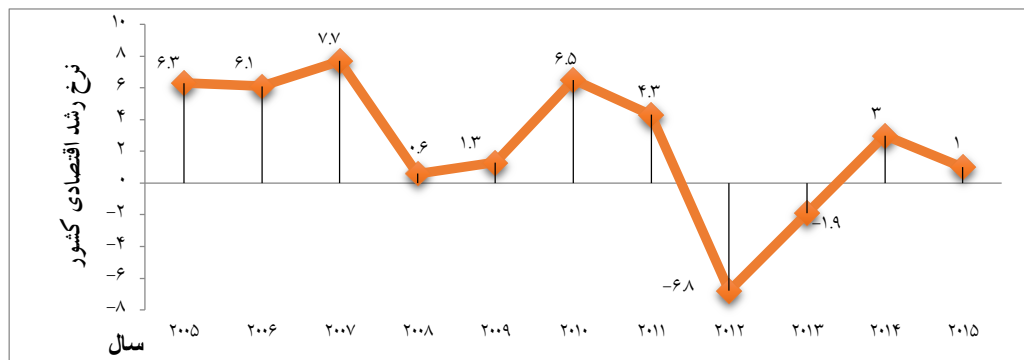
ارتباط فضای کسب و کار کشور با شاخص‌های اقتصادی و رشد جمعیت تهران

وضعیت فضای کسب و کار کشور در سالهای مختلف بر روی شاخصهای اقتصادی کشور تأثیر دارد و با بهبود این شاخص همچنانکه در نمودارهای شماره ۱ تا ۳ مشخص می‌باشد، رشد اقتصادی نیز بیشتر می‌شود و حتی اثر آن بر بیکاری نیز تقریباً محسوس می‌باشد. به عنوان مثال با بدتر شدن رتبه شاخص فضای کسب و کار کشور در سال ۲۰۱۲ که ۱۴۴ می‌باشد، رشد اقتصادی نیز در آن سال بدتر شده و به -۶,۸ (منفی) می‌رسد.

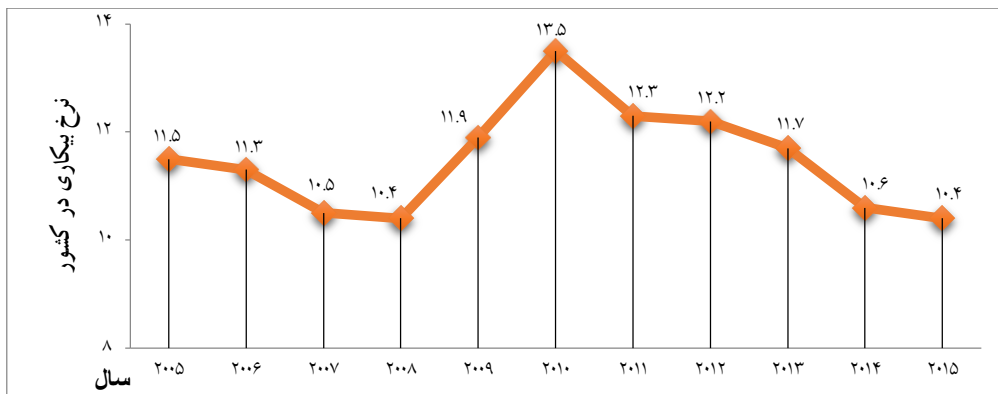
ارتباط وضعیت فضای کسب و کار کشور با افزایش جمعیت تهران نیز از طریق شاخصهای واسطه به روشنی مشخص می‌باشد. همچنانکه از مقایسه در نمودارهای شماره ۳ (نرخ بیکاری) و شماره ۴ (رشد جمعیت تهران) مشخص می‌باشد، با بالا رفتن نرخ بیکاری در کشور، که آن هم ناشی از بدتر شدن وضعیت شاخصهای کسب و کار است، میزان نرخ رشد جمعیت تهران افزایش یافته است و این امر به خصوص در سالهای ۲۰۰۹ و ۲۰۱۰ بسیار مشهود است.

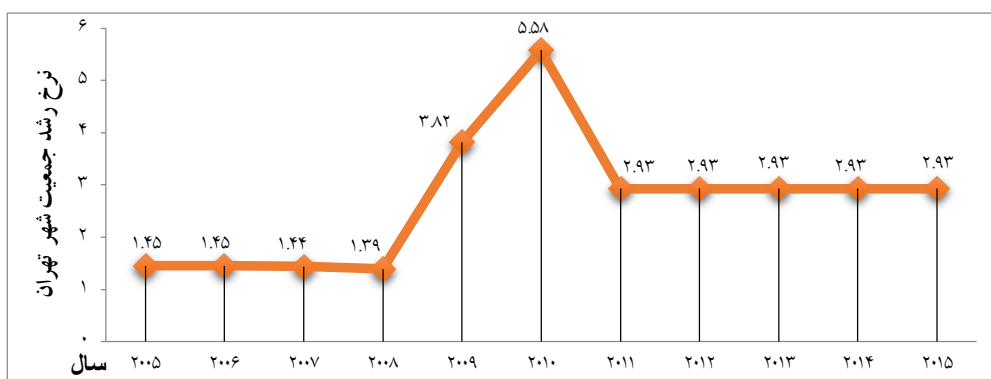
شکل ۱- رتبه فضای کسب و کار کشور

شکل ۲- نرخ رشد اقتصادی کشور

شکل ۳- نرخ بیکاری در کشور

شکل ۴- نرخ رشد جمعیت شهر تهران

تأثیر مؤلفه‌های کسب و کار بر مؤلفه‌های ساماندهی شهر تهران

آسانتر شدن فرایندهای کسب و کار در همه نقاط کشور موجب سامان گرفتن فعالیتهای تولید و اشتغال در همه مناطق کشور شده و از مهاجرت نیروی کار به شهرهای بزرگ بویژه تهران و اشتغال به مشاغل کاذب تا حدود زیادی جلوگیری می‌کند. جدول شماره ۴ چگونگی تأثیر مؤلفه‌های کسب و کار بر مؤلفه‌های ساماندهی شهر تهران را به صورت مصداقی نشان می‌دهد.

جدول ۴- تأثیر مؤلفه‌های کسب و کار بر مؤلفه‌های ساماندهی شهر تهران

مؤلفه‌های کسب و کار	اثرات مؤلفه‌های کسب و کار	مؤلفه‌های ساماندهی شهر تهران
<p>شروع کسب و کار</p> <ul style="list-style-type: none"> - افزایش تعداد بنگاه‌های تاسیس شده - افزایش سطح سرمایه‌گذاری در بنگاه‌های اقتصادی - ایجاد مشاغل جدید - انتقال بنگاه از بخش غیررسمی به رسمی - پایه مالیاتی دولت گسترش می‌یابد و دولت می‌تواند بار مالیاتی شرکت‌ها را کاهش دهد - انگیزه به بخش خصوصی برای فعالیت اقتصادی 	<ul style="list-style-type: none"> - عدم انحصار قدرت اقتصادی - عدم تمرکز ثروت - عدم تمرکز امور تجاری - عدم تمرکز بخش خصوصی - خروج کارگاه‌ها و صنایع کوچک از تهران - هدایت پتانسل‌ها و ظرفیتهای تولیدی به سایر نقاط کشور - بهبود و فراهم آوردن شرایط اقتصادی مطلوب در روستاها و شهرهای کوچک با هدف جلوگیری از مهاجرت - مشارکت دادن مردم در امور اقتصادی در سایر نقاط کشور - بهبود شرایط تولید و سرمایه‌گذاری در سایر نقاط کشور با هدف اشتغال‌زایی - مشارکت بخش خصوصی در عرصه فعالیت‌های اقتصادی - توجه به گسترش فعالیت‌های توسعه ملی و استانی 	<p>مؤلفه‌های ساماندهی شهر تهران</p>
<p>دریافت مجوز</p> <ul style="list-style-type: none"> - گسترش فعالیت اقتصادی با ساده‌سازی و کاهش هزینه‌های اداری - کاهش قیمت تمام شده زیرساختهای مورد نیاز بنگاه‌های اقتصادی - گسترش اقتصاد رسمی - گسترش سطح ایمنی جامعه و صرفه‌جویی در هزینه دولت برای اعطای مجوزها و بازرسی محدودتر 	<ul style="list-style-type: none"> - عدم تمرکز اداری - توجه به اصلاح و بازبینی قوانین و مقررات - انتقال دفاتر و دستگاه‌های اجرایی مربوط به فعالیت اقتصادی از تهران به سایر نقاط کشور 	
<p>استخدام نیروی کار</p> <ul style="list-style-type: none"> - رفع تبعیض‌های جنسیتی، نژادی و سنی - برخورداری نیروی کار از مواهب بیمه تامین اجتماعی، مستمری بازنشستگی، بیمه درمان، بیمه کار و... - حمایت قضایی در مواقع سوءاستفاده کارفرما - تشدید مقررات بازار کار، به گسترش اشتغال در اقتصاد غیررسمی و عدم بهره‌مندی از بیمه، مستمری بازنشستگی، حمایت قضایی و... می‌شود - عدم انعطاف در مقررات اشتغال باعث استفاده نیروی کار به صورت رسمی و جلوگیری از ورود به بخش غیر رسمی می‌شود 	<ul style="list-style-type: none"> - مشارکت بخش خصوصی در عرصه فعالیت‌های اقتصادی 	

ادامه جدول ۴- تأثیر مؤلفه‌های کسب و کار بر مؤلفه‌های ساماندهی شهر تهران

مؤلفه‌های کسب و کار	اثرات مؤلفه‌های کسب و کار	مؤلفه‌های ساماندهی شهر تهران
ثبات دارایی	- گسترش فرهنگ ورود به اقتصاد رسمی و در نتیجه گسترش فعالیت اقتصادی - گسترش حقوق مالکیت - بنگاه‌های اقتصادی که اموال و دارایی‌های خود را ثبت می‌کنند، دسترسی آسان تری به منابع و تسهیلات بانکی دارند.	- عدم تمرکز قدرت اقتصادی - توجه به اصلاح و بازبینی قوانین و مقررات - بهبود روند اعطای تسهیلات بانکی و غیر بانکی به فعالان اقتصادی
دریافت تسهیلات بانکی	- توسعه گسترش فعالیت بنگاه‌های اقتصادی - اصلاح نظام بانکی با هدف افزایش وام و کاهش تعداد درخواست‌های بدون پاسخ، باعث توسعه سرمایه گذاری بنگاه‌ها در بخش خصوصی و رشد اقتصادی می‌شود.	- بهبود روند تسهیلات بانکی به فعالان اقتصادی - عدم تمرکز قدرت اقتصادی - عدم تمرکز امور تجاری - توجه به اصلاح و بازبینی قوانین و مقررات - تهیه ضوابط و مقررات تسهیل کننده برای سرمایه گذاری در مناطق محروم کشور - کاهش سرمایه گذاری در تهران - مشارکت دادن مردم در امور اقتصادی در سایر نقاط کشور
حمایت از سرمایه گذاران	- افزایش حجم سرمایه گذاری - نقدینگی لازم برای کارآفرینان - افزایش رشد اقتصادی - گسترش بازار سهام	- عدم تمرکز قدرت اقتصادی - عدم تمرکز امور تجاری - عدم تمرکز بخش خصوصی - بهبود شرایط تولید و سرمایه گذاری در سایر نقاط کشور با هدف اشتغال زایی - توجه به گسترش فعالیت‌های توسعه ملی و استانی
پرداخت مالیات	- گسترش منافع بخش خصوصی و دولت - کاهش بار مالیاتی بنگاه‌ها منجر به افزایش سرمایه گذاری و رشد اقتصادی می‌شود	- وضع مالیات بیشتر به واحدهای اقتصادی مستقر در شهر و اطراف تهران - معافیت مالیاتی در مناطق توسعه نیافته کشور
تجارت خارجی	- تنظیم بازار - برقراری ارتباط با خارج از قلمرو گمرکی و استفاده از عرضه و تقاضا بازارهای خارجی منجر به بهبود زیرساخت‌های تجاری می‌شود. - تسهیل تشریفات گمرکی منجر به کاهش قاچاق می‌شود. - جلوگیری از قاچاق، درآمدهای پیش بینی شده از راه مالیات بر واردات نیز حاصل می‌شود	- عدم تمرکز قدرت اقتصادی - عدم تمرکز ثروت - کاهش سرمایه گذاری در تهران
اجرای قراردادها	- کسب تسهیلات و اعتبارات از موسسات اعتباری - ورود بنگاه‌های جدید به اقتصاد - ایجاد فرصت‌های شغلی جدید	- مشارکت بخش خصوصی در عرصه فعالیت‌های اقتصادی - بهبود شرایط تولید و سرمایه گذاری در سایر نقاط کشور با هدف اشتغال‌زایی
پایان کسب و کار	- رفع مشکلات پایان کسب و کار منجر به افزایش انگیزه برای سرمایه گذاری و شروعی تازه می‌شود - مطالبات وصولی افزایش می‌یابد. - ایجاد سطح بهینه‌ای از اشتغال و سرمایه گذاری - کاهش ریسک مالی	- عدم تمرکز قدرت اقتصادی - توجه به اصلاح و بازبینی قوانین و مقررات - اعطای مشوق‌های اقتصادی به سرمایه گذاران - پرهیز از طولانی شدن فرایند اعلام ورشکستگی کسب و کار

نتیجه گیری

تهران به عنوان پایتخت کشور از مشکلات عدیده‌ای رنج می‌برد که بخش زیادی از این مشکلات در حقیقت از نقاط مختلف کشور و در طی فرایندهای خاصی به این شهر منتقل شده‌اند. عدم سرمایه‌گذاری و رونق اقتصادی در همه بخشهای سرزمین کشور، به هر دلیلی اعم از جنگ یا سوء مدیریت و ... صورت گرفته باشد، موجب انتقال مشکلات این مناطق عمدتاً در قالب مهاجرت و آن هم برای یافتن شغل به سمت تهران شده و موجب انباشت مشکلات در این شهر گردیده و به مشکلات عدیده دیگری نیز دامن زده است. ساماندهی مشکلات شهر تهران بدون ساماندهی مشکلات همه مناطق کشور، به‌نحو شایسته‌ای صورت نخواهد گرفت و هرگونه تلاش و کوشش در این زمینه بدون توجه به مسایل کلان ملی به سرانجام مطلوب منجر نخواهد شد. پژوهش حاضر با به بررسی نقش بهبود فضای کسب و کار در کشور در کمک به ساماندهی شهر تهران پرداخته است. بهبود فضای کسب و کار در کشور موجب رونق گرفتن فعالیتهای تولیدی و ایجاد اشتغال در همه مناطق کشور می‌شود و از هجوم بیکاران جوایب کار از همه بخشهای کشور به شهر تهران و انباشت بیشتر مشکلات در این شهر جلوگیری می‌کند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که بین رتبه جهانی فضای کسب و کار کشور در سالهای مختلف با وضعیت شاخص‌های اقتصادی کشور ارتباط وجود دارد و این شاخص‌ها نیز به نوبه خود بر میزان مهاجرت به شهر تهران و نرخ رشد جمعیت این شهر تأثیر گذاشته است. علاوه بر آن بهبود هریک از مؤلفه‌های ده‌گانه فضای کسب و کار کشور بر روی مؤلفه‌های ساماندهی شهر تهران تأثیر دارد و موجب بهبود وضعیت ساماندهی شهر تهران می‌شود. در نهایت می‌توان گفت که بخشی از تلاشهای ساماندهی شهر تهران باید از طریق توجه به ساماندهی و بهبود وضعیت شاخص‌های کلان کشور انجام شود و بدون در نظر گرفتن این امر، هزینه ایجاد جزیره امن در دریای متلاطم و ناامن به طور سرسام‌آوری افزایش می‌یابد و نتیجه مطلوب نیز هیچگاه حاصل نمی‌گردد.

منابع و مآخذ

- استیگلیتز، جوزف (۱۳۸۳)، اصلاحات به کجا می‌رود؟ ده سال تجربه گذار. ترجمه: جعفر خیرخواهان، تهران، دفتر بررسی‌های اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- اشرفی، یکتا، فهیمی فر، فاطمه (۱۳۹۰)، بررسی شاخص‌های بهبود فضای کسب و کار با تأکید بر جایگاه ایران، ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی. سال ۱۱، شماره ۱۱.
- بانک مرکزی به نقل از خبرگزاری تسنیم، ۲۸ تیر ۱۳۹۴، تورم، رشد اقتصادی و بیکاری در ۷ دولت، شناسه خبر ۸۰۰۵۳۵.
- تاری، فتح الله، غلامی باغی، سعید (۱۳۸۸)، اصلاح شاخص فضای کسب و کار، عاملی مؤثر بر کاهش اقتصاد و گسترش بخش رسمی، کار و جامعه، شماره ۱۱۵.
- خضری، محمد (۱۳۸۹)، دورنمای محیط کسب و کار در لایحه برنامه پنجم توسعه کشور، مطالعات راهبردی، شماره ۴۸.
- دسوتو، هرناندو (۱۳۸۴)، چرا اقتصاد غیررسمی اهمیت دارد؟ ترجمه: جعفر خیرخواهان، تأمین اجتماعی، شماره ۲۰.
- دیانکوف، سیمون، مکلیش، کارالی (۱۳۸۶)، فضای کسب و کار در سال ۲۰۰۶، ترجمه: جعفر خیرخواهان، تهران: انتشارات مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- سالاری، ابوذر (۱۳۹۰)، بررسی تأثیر نظام مالیاتی بر فضای کسب و کار، ماهنامه بررسی و سیاست‌های اقتصادی، شماره ۹ و ۱۰.
- شهنازی، روح‌اله، دهقانی شبانی، زهرا (۱۳۹۰)، بررسی تأثیر فضای کسب و کار بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب، پژوهشنامه اقتصادی. شماره ۴۲.
- صالح آبادی، علی (۱۳۸۸)، نقش بازار سرمایه در بهبود فضای کسب و کار ایران. پژوهش‌های پولی-بانکی، شماره ۱.
- صالحی، اسماعیل (۱۳۷۹)، ساماندهی شهری، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۲.

نقش بهبود فضای کسب و کار در کشور در ساماندهی شهر تهران / ۸۷

- عرفانی، گوران، دیزانی، احسان (۱۳۸۹)، ساماندهی، از واژه تا عمل، قرائت واژه ساماندهی در مداخلات شهری، باغ نظر، شماره ۱۳، سال هفتم.

- غنی نژاد، موسی (۱۳۸۷)، بیماری اقتصاد ایران: تسکین یا درمان؟، سایت رستاک، www.rastak.com

- قریب، حسین (۱۳۸۹)، بررسی مدیریت چشم انداز کسب و کار در تحقق اهداف، مطالعات دفاعی استراتژیک، شماره ۴۱.

- میدری، احمد، قودجانی، اصلان (۱۳۸۷)، سنجش و بهبود محیط کسب و کار، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی واحد تهران.

- نیلی، مسعود (۱۳۸۶)، چرا تورم در کشور ما کاهش پیدا نمی کند، سایت رستاک www.rastak.com

- ولی بیگی، حسن، پناهی، فاطمه (۱۳۸۹)، جایگاه ایران در اقتصاد جهانی در مقایسه با کشورهای منتخب (از منظر شاخص های توسعه انسانی، آزادی اقتصادی و فضای کسب و کار)، بررسی های بازرگانی، دوره جدید - شماره ۴۳.

- یعقوبی، راحله، مدنی شعار، سید ناصر (۱۳۸۷)، محدودیت ها و چالش های بازار کار در توسعه فضای کسب و کار، تازه های اقتصاد، شماره ۱۲۲.

- Porteru Michael E. (2009), Competitiveness and the State of Entrepreneurship in Saudi Arabia, <http://www.isc.hbs.edu>
- <http://www.doingbusiness.org>.